

УДК: 338:301

Джунушева К.С., Эркимбаев М.Т.

К.Тыныстановат. БИМУ

**НАРЫН ЖАНА КАРАКОЛ ШААРЛАРЫНА «БООРДОШ ШААРЛАР»
СТАТУСУН БЕРСЕ БОЛОТ**

Алыскыжанажакынкы чет өлкөлөрмененсоциалдык-экономикалыкжанамаданийбайланыштүзүүдө эл мененэлди, шаармененшаарды «биртууган», «боордош» дегенмамилениколдонуукелипчыкты. Мунуннегизиндежакындашуу, жардамдашуу, ынтымакташууөнүгүп, тынчтык, бейпилдикорноп, карым-катнашөнүгүпжатат. Булмакалададагыөлкөнүничиндеушундаймамилениөнүктүрсөкдеген ой-тилекайтылды.

НарынжанаЫсык-Көл облустары басып өткөн жолунда бир нече ирет кошулуп, кайра бөлүнүп олтуруп, азыркы ахыбалга жетиптир. Кыргызстандагы облустардын ичинде бул эки облус чектеш, кошуна, тагдырлаш болуп, кылымдар бою этносаясаты жана мамлекеттик түзүлүшү бирдей бөлүнгүс болуп өнүгүп келген. Алыска барбай эле 1924-жылы 14-октябрда Кыргыз автономиялуу облусу жарыяланганда, өлкөнүн территориясында 4 округдун биринин борбору Каракол шаары болгон. Каракол-Нарын округу бекитилген 169 миңкалкы 26 болуштуктан турган, анын 18 болуштугу кыргыз улутунан, 8 болуштук ар түрдүү улуттан түзүлгөн. 1926-жылы кайрадан райондоштуруу болуп, Каракол-Нарын округу 10 болуштуктан турган Каракол кантону (борбору Каракол) жана 9 болуштукту бириктирген Нарын кантону (борбору Нарын) түзүлгөн.

1938-жылы кайрадан округдук системага өткөндүктөн, бул эки кантон Ысык-Көл жана Тянь-Шань округдары деп аталган. 1939-жылы округдар облустук статус алды. Согуштан жабыртарткан экономиканы ылдам өнүктүрүү чүн чыгымдарды азайтуу, административдик аппаратты кыскартуу максатында 1959-жылы январда Ысык-Көл облусу, 1962-ж. декабрда Тянь-Шань облусу жоюлду жана айрым экономикасы начар өнүккөн райондор жоюлду. Башкаруу системасын жакшыртуу максатында 1970-жылы декабрда Ысык-Көл жана Нарын облустары түзүлдү.

Ушуну менен эле токтоп калбастан, Кыргыз ССРинин Жогорку Советинин 1988-жылкы 5-октябрь Указы менен Ысык-Көл жана Нарын облустары кайрадан Ысык-Көл облусу болуп биригип, борбору болуп бактылуу Пржевальск шаары бекитилди. 1989-жылы эки аймакты башкарууга оңой болсун деген сипоблустун борборун Ысык-Көл шаарына которушканда, Рыбачье шаары жаңыча аталып калды. 1991-жылы кайрадан эки облуска бөлүнүп, Ысык-Көл (борбору Каракол), Нарын (борбору Нарын) деген администрациялык территория болуп бекитилди.

Жогоруда айтылган бөлүнүүлөр жана кошулуулар шуларга болушту элинин башынан кандай тагдырлар өткөнүн айтып турбайбы. 650 миң калкы бар тоолуу аймак республиканын территориясынын 50% түздө дагы, колдон колго өтүп, улам ар түрдүү аталып жатса, кантти экономикалык өнүгүүнү туруктуу жолуна түшөт эле.

Нарын жана Каракол шаалары бийик тоолуу региондо жайгашып, стратегиялык мааниси боюнча өзгөчөлөнүп турган жерден орун алышкан. Нарын 1924-жылдан бери шаар, кантондук облустук борбор болгон. Азыркы Нарын шаары көргөнадамды Нарын тоосунун этегине жайгашкандыгы, түзкөчөлөрү, курулуштары менен суктандырат. Шаардын артыкчылыгы республика боюнча кездешкен бүгүнкү рыноктун орноо чыгып турган кемчилигинин бири болгон «алакан жайган» сурамчылардын жана көчөдө калган «бомждордун», кароосуз калган балдардын жоктугу» менен айырмаланып, массалык маалыматка барларын көп билдирет. Себебинизилдей келсек, элдин бирин бири жакшы тааныганы, сыйлаганы, пейилдин кенендиги бир жагы болсо, экинчиси себеби кыштын суугунда темселеп калууга болбосун турмуш өзү көрсөтүп турган ндыгында. Нарынды азыркы чурдагы өзгөчөлүгү шаардын тазалыгы, тартиби, транспорт тейлөөлөрү, рынок инфраструктурасынын өнүгүшү, элинин тымактуулугу, жеринин кооздугу болсо керек.

Каракол шаары 1869-жылы негизделген жана шаарды курууда жергиликтүү калктын ой-пикири эске алынган. 1870-жылы болгону 12 үйдөн, 50 соодат үйүнөн турган, 1867-жылдан баштап орус гарнизону жайгашкан. Каракол жана Нарын шаарлары стратегиялык маанилүүлүгү менен округдун, кантондун, облустун борбор шаарлары болуп калды.

Кылымдар бою калыптанган Жибек Жолу Боом капчыгайы аркылуу Ысык-Көлгө өтүп, катар тизилген шаарларды аралап, коркунучсуз Яр-Хол жана Тоң шаарларына, ал эми Ат-Башы, Кочкор аркылуу Теңир-Тоодоң Ысык-Көлгө чыгышкан. Бүгүнкү күндө Кытай менен соода иштерин жүргүзүүдө Нарын аркылуу Каракол-Балыкчы-Чолпон-Атага экспорттук импорттук товарлар келип турат. Эки облустун элинин бири-биринен социалдык-экономикалык байланыштынымсыз жүрүп жатат.

Курорттук зонанын өнүгүшүндө башка региондун үлүшүнө караганда кошунатурган Нарын зонасынын үлүшү азыраак. Эгерде Нарын-Каракол шаарларынын боордоштук байланышымый заманемдүү болгондо, көп маселелерди биргелешип чечип, орто жана кичи бизнестин өнүктүргөн гөжакшы шарт тартуулам.

Эки шаардатаң жогорку, ортоокуу жайлары бар, бирок булардын ортосундагы байланыш жок. Ар түрдүү илимий, маданият, спорт иштерин жүргүзүү эки облустун ортосунда, Нарын-Каракол аркылуу өтсө, элдин жашоо тиричилигинде тез өнүгүү, ынтымак, мыкты калыптанган рынок келип чыкмак.

Кыргыз Республикасы менен Түркиянын ортосундагы мамилени өнүктүрүүдө Стамбул-Ош шаарларын «боордош» деп атагандан бери түштүк регион

канчалык көптөгөн гранттарды, инвестицияны, медициналык тейлөөлөрдү алып жатат. 2007-2010-жылдардагы кайгылуу окуяларда Турция биринчилерден болуп жардам берди, мектептер салынып, үйлөр, жолдор курулуп жатат.

Эки облусту бирдей өнүктүрүүчү чүпкөп маселени биргелешип чечүүгө туура келет, анткени бул региондордун экономикалык, социалдык, экологиялык проблемалары камтыган «Кумтөр» маселеси бар. Узундугу 807 км келген Нарын дарыясы 3730 мбийиктикте жайгашкан Петров мөңгүсүнүн этегинде Кумтөрде генат менен башталат. Азыр Кумтөр алтын кениништетүүдөгү проблемалар эки облуска тең бирдей мааниде.

Бир жагдайлуу караганда, бири Ысык-Көлдүн шартына чечилсе, Нарындын талаптары экинчиге калып жатат. Эки облустун достугу орносо, бул сыяктуу маселени чогуучечсе болот жана эки облустун элине бирдей социалдык жардамдар көрсөтүлөт.

Элден чыккан, элине кызматы өткөн эки облустагы инсандарды эл билет жана кадырлайт. Ошолордун бири болуп Жукеев Таабалды (псевдоними Александр Александрович) эсептелет. Көлдү кинсандын басып өткөн жолу, өмүр баяны, үй-тиричилиги буюмдары, сыйлыктары, үй-бүлөсүнүн сүрөттөрү, эскерүүлөрү ж.б. баалуу нерселери Нарындын тарыхый музейинде турат. Нарындын борбордук скверинде 1971-жылы (автору Г. Айтиев) Жукеев-Пудовкиндин бюсту орнотулган. Кыргыздан чыккан биринчи революционерди Нарындын эли ардактап, атайын бөлүнгөн музейдеги бөлмөсүнө толуктоолорду киргизип, жаштарды патриоттук тарбиялоодо инсандын эстелигине, бейитине гүл коюп келе жатышат. Бизди Ысык-Көл облусунда Жукеевди ушундай кадырлоого деле болот, анткени ал өмүрүн элге арнаган адам.

Эки облустун эли, каада-салты, үрп-адаты бирине бири шайкеш келип, ата-бабадан калган эстеликтер, ачык-асман астындагы кооз, сулуу жаратылыштына адамды суктандыруучу көрүнүштөрү туристтик тейлөөнү уюштурууга чоң мүмкүнчүлүк берет. Көлдүн айланасында орун алган курорттук эс алуучу жайлар,

коктуунарасындагы термалдык булактар эки облустун элинин керегине жарап, рыноктук мамилени калыптандырууда чоң элемеанилүү ролду ойнойт.

Келечекте Нарын жана Каракол шаарлары экономикалык чоң потенциалдуу борборлордон болуп калат.

Бул эки шаараркылуу кошуна өлкөлөргө кирип-чыгуу маселелерин чечилет, рыноктук мамиледеги транспорт, байланыш, чоң-чоң товардык базалардын курулуштары, туристтик тейлөөлөр, курорттук-рекреациялык, экологиялык проблемалар биргелешип ишке ашса, элдин жашоо тиричилиги дагы жакшы жагына өзгөрөт деп авторлор ишендирет.

Адабияттар:

1. Энциклопедия: Иссык-Куль-Нарын. – Фрунзе, 1991.

2. КСЭ. т. 4. – Фрунзе, 1979.
3. Мырзабеков К. Эралиев Т. Тооконундагышаар. –Фрунзе, 1969.
4. Каниметов А. Эсеналиева Ч.
КыргызстандынаймагындагыУлуужибекжолу. //Известие вузов. -№ 5, 2013.
5. Ысык-Көлкабарлары (1912-13 жж).